УДК 81’373.21(234.372.3)

Наталія Сокіл-Клепар
(Львівський національний університет імені Івана Франка)
nsokil@ukr.net

ВАРІАНТНІСТЬ МІКРОТОПОНІМІВ КАРПАТ

У статті проаналізовано варіантність мікротопонімів Українських Карпат. З’ясовано причини та джерела її виникнення. Виявлено варіанти мікротопонімів на діахронному та синхронному зрізах функціонування. Поява варіантів тільки підкреслює багатство й багатогранність топонімної системи, на яку впливають топографічні, культурні, соціально-історичні зміни, а також комунікативна сфера побутування.

Ключові слова: варіант, мікротопонім, діахронія, синхронія, топонімна система.

Наталия Сокил-Клепар. ВАРИАНТНОСТЬ МИКРОТОПОНИМОВ КАРПАТ

В статье проанализирована вариантность микротопонимов Украинских Карпат. Выяснены причины и источники ее возникновения. Выявлено варианты микротопонимов на диахронном и синхронном срезах функционирования. Появление вариантов только подчеркивает богатство и многогранность топонимной системы, на которую влияют топографические, культурные, социально-исторические изменения, а также коммуникативная сфера бытования.

Ключевые слова: вариант, микротопоним, диахрония, синхрония, топонимная система.

Nataliya Sokil-Klepar. VARIABILITY OF CARPATHIAN MICROTOPONYMS

The article analyzes the variation of Ukrainian Carpathians’ microtoponyms. There are revealed the reasons and the sources of their origin. There are studied the variants of microtoponyms in diachronic and synchronic functioning. The appearance of options only emphasizes the richness and diversity of toponimic system. Shown that it is influenced by topographical, cultural, social and historical changes and communicative sphere of their existence.

Keywords: variant, microtoponym, diachrony, synchrony, toponimic system.

Існування слова визначається його потребою, необхідністю в узусі. Інколи лексична одиниця може формуватися в кількох варіантах, що спричинене різними факторами: часовими, культурними, мовними, ситуативними та ін.

Варіантність як лінгвістична проблема цікавила багатьох учених, скажімо, С. Єрмоленко, Т. Коць, Л. Струганець, О. Тараненка та ін. Більшість дослідників уважає, що явище варіантності є «природним і невід’ємним атрибутом будь-якої літературної мови, рушієм розвитку її словотвірної системи» [6, с. 70]. Воно є результатом функціонування мовних одиниць та «зумовлює відкритість і гнучкість, смислове і формальне взаємопроникнення мовних елементів, неоднозначність способів вираження лексичного і граматичного значення» [6, с. 70].

Варіантність топонімів (і мікротопонімів) була в полі зору дослідників тільки принагідно. Так, на ній акцентували О. Заінчковська, Ю. Карпенко, Р. Ляшенко, Л. Осташ та ін. Однак чимало важливих питань сьогодні так і залишились поза увагою лінгвістів.

Мікротопоніми – кількісно вагомий пласт онімної лексики. Скажімо, в деяких карпатських селах він може налічувати сотні назв. Переважно це різні одиниці, але побутують також і варіантні (коли вживають два та більше найменувань на позначення тієї самої території).

Причини мікротопонімної варіантності різні. Найчастіше «уживаються» історична й сучасна назва локусу, з домінуванням у лексиконі мешканців певної з них. Деякі подібні мікротопоніми проходять «випробовування часом», тому залишається єдине найменння. Ю. Карпенко зауважив, що зникнення «не може відбутися одночасно у всіх носіїв мови у всій сфері поширення топоніма. Одні люди вже почали вживати новий варіант, а інші ще тримаються за старий (вікові варіанти); в одних районах новий варіант вже закріпився, а до інших ще не дійшов (територіальні варіанти)» [4, с. 35].

Комунікація, щоденна мовна практика стимулює частотність і нормативність уживання тої чи іншої назви, оскільки вибір «одного з варіантів у кожному окремому випадку комунікаційно залежить від прагматики мовного знака» [2, с. 39]. Тому норма виявляється саме тоді, коли існує варіантність, бо остання допомагає у відборі найчіткішої у всіх планах мовної одиниці. Мікротопоніми здебільшого підпорядковуються діалектній нормі – необхідному атрибуту мови на всіх етапах її розвитку, що встановлюється стихійно, і є характерною для певної групи діалектоносіїв. Вона лінгвістично, історично та соціально маркована, однак не кодифікована й не імперативна. Особливістю діалектної норми є прагнення до стабільності та стійкості, а також значна кількість варіантів на різних мовних рівнях [3, с. 419].

Діалектні диференціатори у просторових реаліях Карпат займають чільне місце. На нормативну (літературну) форму назви можна винятково натрапити тоді, коли для запису інформатор спеціально тлумачить цей мікротопонім, оскільки побутування мікротопонімів, усе ж, підпорядковується діалектним нормам: к. с. *Ве́рхнє / Горі́шнє* (Муров. Стс Лв), к. с. *Ни́жнє / Доли́шнє* (Муров. Стс Лв). Розуміємо, що в таких одиницях, як *Верхній (Нижній) Кінець* часто приховане справжнє діалектне оформлення назви, скажімо, з компонентом *вишний (вижний, горішний)* чи *нижний (долішний)*, зважаючи на комунікативну ситуацію респондента. Це підтверджують і такі дублетні форми одного й того самого мікротопоніма: п. *Погар (Погарь),* п. *Перша Погар (Первa Погарь)*, що виявлені у Завадці Воловецького району Закарпатської області.

Модифікації мікротопонімів можливі в писемному й усному мовленні, офіційній та неофіційніх сферах, в діахронії та синхронії. Мікротопоніми – переважно неофіційні одиниці, що насичують усне спілкування. Та, зрештою, часто вони зафіксовані й на письмі: в описах земель, метриках, кадастрових планах, картах тощо. Тому з упевненістю їх можна віднести й до елементів писемного мовлення.

На появу варіантів географічних найменувань дрібних локусів впливають міжмовні, міжкультурні взаємодії, соціальна необхідність у вживанні одного з них, історичні обставини та ін. Це зовнішні чинники. З-поміж внутрішніх варто закцентувати на постійному розвитку та вдосконаленні структурних компонентів мови. Тому виділенню варіантів у межах мікротопонімної лексики сприяють фонетичні, акцентні, словотвірні, мотиваційні, культурно-історичні, комунікативні, хронологічні критерії. «Варіант географічної назви – видозміна її фонетичної, морфемної, морфологічної, синтаксичної та лексичної структури зі збереженням денотативної тотожності» [7, с. 31]. Ці вияви можна простежити здебільшого на синхронному зрізі, бо, якщо взяти до уваги діахронію, то часто самі денотати змінювалися. Та й, зрештою, питання доволі складне, оскільки потрібно ретельно студіювати в часопросторовому вимірі регіональний мікротопонімікон.

Зважаючи на історичні події, що відбувалися в житті українців, зокрема, мешканців Карпат, можна ствердити, що в мікротопоніміконі помітні впливи інших мов (особливо у графічно-фонетичному оформленні): польської, німецької, угорської, російської та ін. Так, у Йосифінській та Францисканській метриках відстежена низка польськомовних особливостей, що були результатом тогочасної історичної епохи. Скажімо, виявлено сучасні мікротопоніми *Бескі́д* у формі *Bieszczad,* що не властиве українській ментальності. *Garb, Dzidow, Dzial, Boszoluwka, Cmentarz* – ось невеликий перелік фонетично, словотвірно й морфологічно адаптованих варіантів до польської мови. Однак їх не можна вважати варіантами, а всього асимілятивними формами автохтонних мікротопонімів. Бо доволі часто, щоб асимілювати народ, потрібно знайти відгуки у глибинах його душі, а одиниці на позначення свого мікропростору і є тими, особливо рідними, закутками. Таке пристосування назв до іншомовної оболонки могло бути свідомим, або ж автоматичним огріхом при описах, переписах місцевих земель. Та радше це було закономірне явище урядових писарів.

Згідно з мовними рівнями, лінгвісти найчастіше виокремлюють акцентні, фонетичні (фонематичні), словотвірні, лексичні й граматичні (морфологічні, синтаксичні) варіанти. Подібну диференціацію варіантів представив науковому світові О. Тараненко, розширивши їх орфоепічними, орфографічними та комбінованими одиницями [9, с. 62–63]. Та автор мало

зосередив увагу на лексичних варіантах, а таке явище особливо притаманне мікротопонімній лексиці. Деякі дослідники твердять, що варіанти лексичного рівня часто можуть бути об'єднані і семантичною близькістю, і тематичною спільністю, проте у варіантні відносини можуть вступати також елементи, які в лексичній системі не мають значеннєвих зв'язків [8, с. 18]. Саме останню гіпотезу підтверджує виявлений мікротопонімікон Карпат. Він репрезентований різносемантичними одиницями. Тому варіанти в мові демонструють динаміку всіх рівнів, адже «варіювання слова – вузол взаємовідношень між різними сторонами, ярусами мови: з одного боку, між субстанціальною і семантичною, з іншого – між фонетичною, граматичною, словотвірною і лексичною» [1, с. 3–4].

У пропонованій студії проаналізуємо лексичні варіанти мікротопонімів, однак побіжно торкнемося й інших виявлених варіантів.

Отож, як було вище зазначено, лексичні варіанти не завжди мають бути пов'язані семантичною спільністю. Тому, гадаю, їх недоцільно називати топонімними синонімами [4, с. 36]. Лексична варіантність більше предметна (денотатна). Вона полягає в поєднанні різної мотиваційної бази. З'ясовано, що паралельно побутують мікротопоніми, мотивовані одиницями на позначення фізично-просторової характеристики об'єкта, і посесивні деривати: г., сін. *Вели́кий Верх / Кова́лів Верх* (Дов Дрг Лв), пот. *Дупля́нка / Симне́тин* (Гута Бгрд ІФ), г. *Сліпа́ / Ге́рбурт* (Тернава Стс Лв), к. с. *Яво́ра Горі́шня / Попельо́вка* (Явора Трк Лв), цв. *На Зарі́ччю / Су́харів Горбо́к* (Дов. Дрг ІФ). Незважаючи на те, що семантичну приналежність визначаємо за опорним денотатом, усе ж у конкретних випадках основну роль відіграють їх диференціатори (мовиться про двокомпонентні структури).

Доволі часто дублетами ставали термінолексеми на окреслення просторових і фізичних особливостей об'єкта: к. с. *Ни́жній Кіне́ць* / *Кри́вий* (В. Стин. Стр Лв), к. с. *Ни́жний Коні́ць / О́блаз* (Завад. Влв Зк).

Мотиватори-географічні терміни в обох випадках – не поодиноке явище карпатського мікротопонімікону. Зазвичай, це були орографічні, рослинні апелятиви: л., сін. *Горбо́к / Під Полонино́в* (Новосел. Мжг Зк), сін. *Я́ворина / За Сідло́м* (Новосел. Мжг Зк).

Суспільно-історичні явища не оминали формування місцевого мікротопонімікону. Його основи є хорошими резервуарами колишніх подій, явищ, фактів, скажімо, колоніальний тип поселення втілився в назві кутка села *Коло́нія* (варіант – *Ве́рхній Кіне́ць*) (Бор. Трк Лв). Актуальні події теж знаходять відгомін у назвах: г. *Коньо́ва / Небе́сної Со́тні* (Дов. Дрг Лв). Мікротопонімний варіант оповитий радше меморіальним ореолом, що не властиве найменуванням сільських населених пунктів, а є специфікою урбанонімів.

Емоційне забарвлення мікротопоніма теж стимулює появу варіантів, які можна окреслити як конотативно марковані. Виявлено таку опозицію до мікротопоніма, мотивованого географічним номеном *осончина (осоння),* – «освітлена сонцем територія»: к. с. *Осо́нчина / Чіка́го* (Н. Студ. Мжг Зк). Мотиватором мікротопоніма *Чікаго* стало те, що на тому кутку села жив чоловік, який певний час мешкав у Чикаго. Іронічним варіантом мікротопоніма *Кривуля́* (дорога) є *Те́щин Язи́к* (Клим. Ск Лв).

Цікавими є варіанти назви гори у Болехові: г. *Стри́йська Гора́ / Боле́хівська Гора́* (Болех. Длн ІФ). У ній актуалізується інформація, що залежить від місця розташування номінатора. Так, жителі Болехова зауважили, що гору вони називають *Стрийською* (мабуть, за напрямком, де локус розташований), та сусідні жителі Лисович (Стрийського району Львівської області), цей же об'єкт номінують *Болехівським*, бо він височіє в однойменному населеному пункті.

Отож, лексична варіантність карпатської мікротопонімії спричинена як новими віяннями в номінації, так і поширенням давніх назв. Відзначено, що варіантністю марковані здебільшого антропогенні об'єкти, і це звичне явище, оскільки такі мікротериторії найбільше піддаються людському впливу. Та й не повністю раритетними є подібні одиниці серед мікрооронімів і мікрогідронімів.

У карпатському мікротопоніміконі зафіксовано й фонетичні варіанти, що втілюють локальну специфіку онімів: л. *Вори́ / Явори́* (Круш. Ск Лв), г. *Ка́м'янка / Ка́мінка* (Дрозд. Стс Лв), г. *Сме́рек / Сме́рик* (Новосел. Мжг Зк), прис. *Студі́вка / Стоді́лка* (Явора Трк Лв);

словотвірні: пот. *Гра́бівський / Гра́бівчик* (Гр. Ск Лв), пас. *Глини́щі* (Корч. Ск Лв) / п. *Глини́ска* [5, арк. 110]; морфологічні варіанти репрезентують найчастіше зміни в межах числової парадигми: к. с. *Берегу́ / Бе́ріг* (В. Стин. Стр Лв), г. *Кали́новець / Кали́нівці* (Дрозд. Стс Лв), к. с. *Фі́рталь / Фі́рталі* (Н. Студ. Мжг Зк). Варто зауважити, що подібні трансформації відбувалися і на синхронно-діахронному рівнях: о. п. *Гі́рка* (Корч. Ск Лв) / п. *Гі́ркú* [5, арк. 110], сін. *Пе́хнівець* (Корч. Ск Лв) / л. *Пе́хнівці* [5, арк. 110], п. *Підті́скові* (Корч. Ск Лв) / п. *Підті́скова* [5, арк. 110]. Єдиний нюанс, що не завжди точно можна відстежити, чи назва уживалася на позначення одного й того ж локусу. Відомо, що інколи він змінювався у зв'язку з його призначенням або іншими зовнішніми чинниками. Скажімо, первісно ліс вирубали, а на тому місці утворилося пасовище, сінокоси тощо. В конкретному випадку йдеться про тотожні об'єкти, тому, гіпотетично, це одна й та ж територія.

Варіантність мікротопонімії – животворчий процес, що підтверджує перцептивні особливості мешканців у номінації географічних локусів, історичну зорієнтованість та соціально-культурну значимість мікротопонімів у житті суспільства. Наявність варіантів підтверджує тривале функціонування географічних назв у часі й просторі та доволі часто спричинене особливостями комунікації мешканців. Студії над онімними варіантами вкрай потрібні, оскільки відтворюють закономірності розвитку й побутування цієї групи лексики на історичному, територіальному, віковому, соціальному рівнях кожної частини українських земель.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богословская З. М. Диалектная вариантология / З. М. Богословская. – Томск, 2005.

2. Васецька О. Структурна дублетність синтаксичних термінів української мови / О. Васецька // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. – К., 2016. – № 34. – С. 32–43.

3. Железняк М. Г. Норма в діалектах / М. Г. Железняк // Українська мова. Енциклопедія. – К.: Укр. енц. ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 419–420.

4. Карпенко Ю. О. Топонімічні варіанти / Ю. О. Карпенко // Ономастика. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 29–36.

5. Кордуба М. Матеріали до географічного словника Буковини і Галичини / М. Кордуба // Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника. НАН України. – Ф. 61. – Спр. 3–4.

6. Коць Т. А. До проблеми лексичної норми сучасної української літературної мови / Т. А. Коць // Мовознавство. – 2009. – № 1. – С. 70–75.

7. Маршева Л. И. Вариативность географических названий как структурно-функциональный ресурс липецких говоров / Л. И. Маршева // Вестник ПСТГУ. Филология. – 2007. – Вып. 4 (10). – С. 22–49.

8. Михайловская Н. Г. Системные связи в лексике древнерусского книжно-письменного языка XI–XIV вв. (нормативный аспект) / Н. Г. Михайловская. – М.: Наука, 1980.

9. Тараненко О. О. Варіанти / О. О. Тараненко // Українська мова. Енциклопедія. – К.: Укр. енц. ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 62–63.

СКОРОЧЕННЯ:

Об'єкти: г. – гора, к. с. – кут села, л. – ліс, о. п. – орне поле, пас. – пасовище, п. – поле, пот. – потік, сін. – сінокіс, цв. – цвинтар; області: Зк – Закарпатська, ІФ – Івано-Франківська, Лв – Львівська; райони: Бгрд – Богородчанський, Влв – Воловецький, Длн – Долинський, Дрг – Дрогобицький, Мжг – Міжгірський, Ск – Сколівський, Стр – Стрийський, Стс – Старосамбірський, Трк – Турківський; населені пункти: Болех. – Болехів, Бор. – Бориня, В. Стин. – Верхня Стинава, Гр. – Грабовець, Дов. – Довге, Дрозд. – Дроздовичі, Завад. – Завадка, Клим. – Климець, Корч. – Корчин, Круш. – Крушельниця, Либох. – Либохора, Муров. – Мурованe, Н. Студ. – Нижній Студений, Новосел. – Новоселиця.

Стаття надійшла до редакції 13.06.2017 р.